

VICTOR HUGOREN ETXEAN PASAIAN

Joxe Azurmendi

Beharbada batzuek, Pasaiara etorri den Victor Hugo, bizar handiarekin imaginatzen dute: Frantziako orakulu nazional hori, gizadiaren profetaren suzko lehoi buruarekin, III. Errepublikarentzat Jainkosa Arrazoi burrunbatsu antzekoa, errepublikano gorri, kasi komunero. Hilezkortu den azken urteetako Hugoren argazkia. Victor Hugo laurogeita hiru urte rekin zendu da. Euskal Herrira etorri dena, berrogei urteko gizon gordina izan da. Bidean dago hura dena izateko, baina gaztaroan legitimista edo orleanista monarkikoa izan eta gero, ozta-ozta egin du oraindik eboluzioa hasi baino gehiago postura liberal eta ezkertiarretarantz. 48an bertan, Louis-Napoleonekin sinpatisatuko du eta matxinoen zarpaldiari eutsi dio.

Bestalde, Cromwellen Prefazioaz gero (1827), bera da Frantzian 1789ko iraultza literaturan egin nahi duten erromantiko gazteen zenakuluaren buruzagi. Iraultza mitikoaren ondoren, XIX. mendeko literatura frantsesa «iraultzaz» beterik dago (gero pintura egongo den bezala) Lehen Mundu Gerra arte, eta aitzinean Hugo doa banderari. Iraultza literarioa berak iraultza sozial eta politiko bezala ulertzen du, horien osagarria, Hernaniren bataila eta garaitiaz jardutarakoan geroago juzgatuko duenez (piska bat bere buruaren aldera, memoriak beti izaten diren eran). Iraultza literarioaz azkenbetiko ezabatua izango da Erregimen Zaharra.

Naturaren maitale mistiko bat da eta historiaren tragiko edo nostalgiko bat. Jaizkibelen mendia eta itsasoaren ikuskizun goititasunezkoa bere begiekin ikusi baino lehen, Hugoren irudimenak kantatua zuen hori *Udazkeneko orriak*-en meditazio batean («Ce qu'on entend sur la montagne»). Unamunok antzeko meditazio bat dauka, mendietan itsasoaren kontrastearen motiboarekin, *Paz en la guerra*-ren amaieran. Unamunorena historiaren filosofia poetiko, dialektiko bat da. Itsasoa askatasuna da, mendia borroka. Hugok itsasoan naturaren harmonia eta kanta atzematen du; mendian, kontrara, gizadiaren sufrimendua eta garraisia. Natura ikusteko modu dinamikoa darakuste batak zein besteak.

Hau da Euskal Herrira etorri zaiguna. Berebarneko nahas-mahas guztiakin ere, askatasunaren obseditu bat, bere eredu ingelesaren maneran (Shelley, Byron): «askatasuna artean, askatasuna gizarteak!». Askatasuna bizitza pribatu eta sexuarekin, herrien bizitzan, politikan. Bizitzaren naturaltasuna beti. Hugok natura behar du bizitzeko, libre sentitzeko. 1834az gero ohitura hartu du Julietterekin Paristik norabait bidaia egiteko hilabete urte ro. Hiriak ez duen bizitza natural hori bilatzen du eta horrek, ez bestek, ekarri du —Julietterekin— Pasaia.

Ez dakit ohore bat den, baina eskertzekoa bada, Victor Hugok Euskal Herria eta Pasaia aukeratu izana bere meditazio historiko-filosofiko hauetarako herrien bizitzaz eta patuaz historian. (Chateaubriandek, 1807ko bidaiari, «lesc h a r mantes montagnes de la Biscaye» xur batekin kitatzen du Gasteiz eta Baiona arteko geografia guztia). Hugo bidaiazale amorratua izan da beti, ametsetan bezala erre alitatean. Britainia, Normandia eta Ipar Departamendua behin eta berriz, Altsazia eta Lorena, Burgundia eta Proventza, Frantziako eskualdeak, baina baita ere Belgika, Holanda, Luxemburgo, Alemania, Suitza ibili izan ditu, urtero-urtero, beti nota literarioak hartuz eta marrazkiak eginez. Bidaia guztietatik, hala ere, liburu bat idazteko proiektua bi kasutan bakarrik bururatu zaio: Renaniako eta Euskal Herriko (Pirinio aldea, hobe) kasu bietan. Rhin ibaiak —Frantzia eta Alemaniaren erdian, hainbat gerraren zio, Erdi Europaren ardatz— Europaren iragan eta etorkizunaren meditazio politiko-filosofikoetarako eman dio parada. Euskal Herrian, gero, meditazio globalago batean, herrien bizitzaz oro har historian eta naturan meditatuko digu, esan bezala. Hugok, beti literato gisa bai —hori ezin zuen erantzi eta Parisen utzi—, baina interes turistiko soilez bidaiatzen zuen, distraitzeko, lana ahaztu nahita. Argitalpenean pentsatuz behin —aurrerentzat— zerbait idatzi badu, aldizkari baterako, editorearekin egindako hitzarmenagatik izan da («Fragment d'un Voyage aux Alpes»), eta

asmoa azkenean gaizki atera zaio gainera. Rhinen ikuskizunak lotu bide du turista arduragabea, bere ideia eta ikusmin deslariatik, xede jakin batean («une volonté de voir et d'observer dans un but déterminé»), buruan liburu baterako proiektua piztuz. Horrela sortu da bere gutun eta saio konbinaketaren formula literarioa bidai libururako, Goetheren maneran nolabait. Bidaldi honetan, zer da Alemania, zer da Frantzia, zer da Europa?, galderek armintzen dute Hugo. Esan beharra dago, Rhin hagitz frantses eta napoleondar bat ediren duela, bere tesi politiko funtsezkoaren arabera: liburu hori, azken finean, Ingalaterra eta Errusia potentzia berrien begiz begi, entente franko-alemana osatzearen aldeko plaidoyer bat baita.

Frantzia eta Alemania dira esentzialki Europa. Bihotza Alemania da; burua, Frantzia. Alemania eta Frantzia dira esentzialki zibilizazioa. Alemaniak sentitu egiten du; Frantziak pentsatu. Sentimentua eta pentsamendua, hori da gizaki zibilizatu osoa («Conclusion», IX).

Rhin 1842an argitara da; 43an etorri da Hugo Euskal Herrira.

Euskal Herriko bidaiari gogoeta politiko horien jarraipenasuma genezake, maila unibertsalago eta filosofikoago —printzipialago— batean orain. (Gogoratu beharrik ezdago, alaba Léopoldine eta suhiaren heriotzarekin, egitasmo hau, burutzeke, bazterrean gelditu dela: gaur K. Izagirrek bikain moldatu/itzulita daukaguna, proiektuaren esketx bat da). Gogora, une hartan Victor Hugok Luis-Filiperen Frantziar rol politiko inportante bat jokatzeke itzaropena, eta anbizioa, zerabilela golkoan (erregeak pertsonalki aski intimitate erakutsia baitzion), eta intelektualaren zereginaz politikan eta gizartean uste altu bat zuela berak. Estatuak, ordena zuzen eta betakor baterako, gobernari politikoak behar ditu, eta horien alboan —aliatu eta osagarri— gobernari intelektualak. Bera eta Luis-Filipe, erregearen eta intelektualaren ituna, buruzagitza perfektua Frantziarentzat. («¡Peuples! Écoutez le poète!/ écoutez le rêveur sacré»). Burujope hauei erantzuten diete Hugoren meditazioek, Europaren esentziari buruzkoek lehenbizi eta herrien bizitzari buruz historian hurrengo.

Ez nuke esango —azkeneko momentuan erabakirik, turismora etorri baita, etorri, baina— Euskal Herrira etortzera deliberatzeko arrazoietako bat ez dela izan, bidai literaturarekin nahasian ariketa historiko-politikoak jarraitzeke aukera. Bukatu berria da Lehen Karlistada. Espainia bilin-bolon dabil. Zer da Europa? gogoetari jarraituz, Hugok, iraganaldian dominatu

duten bi Inperio handiak, Turkia eta Espainia, biak lurjota ikusten ditu. Inperio espainola, konkretuki, desintegraturik dago, eta behialako erraldoiaren hondarrak hor dabilta gerra zibil, kolpe eta «pronunciamiento» artean, ahal duten moduan leku bila modernitatean. Eskema hauek Victor Hugok hona etorri aurrekoak zituen. Hori izan da bere abiapuntua. Abiapuntua baino ez, zorionez. Mila aldiz edukitsuagoa eta interesgarriagoa izan baita gero, Hugok probintziotan aurkitu duen errealitatea eta filosofia; begiekin ikusi duena, egin duen gogoeta originala batez ere, zer da Europa galdera utzi eta, errigoroskiago, zer da Euskal Herria, zer dira herriak historian, itaunetan murgilduz. (Hau «ez da Frantzia, ez Espainia», hauteman du Donostian; «noren artean gaude» hemen?, jarraitzen du harritzuz Pasaian). Kasi pribilegio bat guretzat, gogoeta horietarako Hugok Euskal Herria eta Pasaia aukeratu izana. Parisko literato ospetsu eta akademiko, jauntxo Légion d'honneur goranahi, erregearen adiskidearentzat, mendietako eskualde galdu bat besterik ez baitzen hau, segurutik, hastapenean, Julietterekin «probintzian» ezkutatzeo bakarrik egokia, bere erreumarentzat bainuak hartzea bidean zihoala. Hala ere, Hugoren bidaiak Euskal Herrira europar testuinguru literario zabalago batean agitu da eta ikusi behar da.

XVIII. mendean literaturak antzinateko edo urrunetako jendeak deskubritu bazituen, XIX.ean «probintzietan» deskubritzen dira txoko exotikoak. Urrunetako irudikapenak, hurbilekoen ikusteak bihurtzen dira. Aldi berean, etxeko jendea eta paisaia, lehen interesik ez zutenak, hautesmapen literarioak bilakatzen dira. Testu kreatzio prozesuaren jitea hartzen dizu bidaiatzeak. Mundu probintzianoa poesiaren, nobelaren, sortzen ari den kazetaritzaren jenero literarioak paletan nahasten dituen pintura bat da.

Ez da ebidentea, Lekunberri edo Asteasu ikusten badakigula. Ikustea arte bat da, nahiko delikatua. Mendebalean denbora asko eraman digu gure bazterrak eta jendeak ikusten ikasteak —eta batzuk oraindik ikusten ikasteko gaude. Plazer bat eta eskola bat da egunoro, Bragantza eta Bragan hasi eta beheraino, Saramagoren eskutik Portugal bisitatzea udaberri batean. Pessoa eta Saramagorekin Lisboako auzoak ikus-irakurtzea, kafeak, erribera, eserlekuak.

Bidaiatzen, hiriak deskubritzen, maitatzen, ikasi egiten da. Zertarako irakurtzen ditugu Errusiako nobelistak, edo estudiatzen ditugu antzinateko filosofoak? Bidaiak bezala dira denboran, dio Paul Oskar Kristeller-ek, Ernazimentuko autoreen estudioa justifikatu nahi duela. Baina Kristellerrek, beste lurralde batzuetara edo beste garai batzuetara bidaiatzeak gure mentalitatea zabaltzen duela, esango balu bakarrik, topiko zahar merke

bat besterik ez zuen esan izango, bidaiatzearen gorazarre gehienetan horixe egin ohi baita modu «ilustratu» sinplista ezagunean. Izan ere, ohiko gure pentsaeraren bestelako posibilitateak deskubritzeko, oso urrutira joan beharrik ez dago, ez behintzat euskaldunarentzat. Horizonteak, ametsak zabalitzen ditu ezerk ez bezala. Eta goseak, ametsak.

Jakina, beharbada norbaitek Bilbo metropoli mundial bat dela, uste du oraindik; Donostia munduan hiri ederrena, hirizahar historiko inportanteenetako bat Iruñea, Gasteiz Europako bizi kalitate hoberekoa, eta Baiona, ez dakit, Frantziako urdaiazpiko edo xokolate jatorrenaren kuma, esate baterako. Holakoentzat bidaiatzea izan liteke zinez —edo apika, edo seguruenik ez!— lagungarria, beren ezpentsatzeko manerak perspektiba errealistago batera ekarrarazteko, ez daitezen nonahi inoren lotsa eraginez ibili lagun guztiei. Benetan ez gara munduko zil eta eguzkiaren azpian geu lorearen lore —«il fior fiore», esaten du italianoak donarioz. «Ez gara zaldunak». Beraz, bestela ez bada, dudatzeko gauza direnek dudatzen ikasteko, bidaiatzeak izan lezake bere interesa, eta noizean behin dudatzeak euskaldunoi ez liguke kalte egingo. Descartes-ek berak aspaldi esaten zuen hori bidaiatzearen bere filosofia txikian. Problema, dudatzen ez dakitenak, dira. Baina holako horiek, abertzaleak ez dakit, euskaltzaleak bederen ezin dira izan. Zeren-ta euskaltzaleak ez dizu urruti bidaiatu beharrik izaten, berak maite duen mundutxoaren eskasa eta miseria egunoro ohartzeko eta dudatzeko, etxeko atetik atera gabe.

Berdin gerta dakiok norbaiti alderantziz, etxean kultura gehiegi berak ezagutu ez eta —beharbada oraindik gaztetxoa zelako, besterik gabe, edo bera espazio konkretu batean bakarrik bizi izan delako—, kanpora irten eta ikaragarritzko edertasun ezustekoak deskubritzea; eta, etxeko bere-bere eskasiaren orde, etxea bera gutxiestea handik hara. Kanpoan, egia esan, etxean ez daukagun ondasun miresgarri asko topatzen da: museoak, erlijioak, tradizio politikoak, ohitura urbanoak, jendetasunak, paisaia eta giza-legeak, beste maila eta beste ondare kultural bat. Ez gara eta ez guke inoiz sorlekuaren gatibu izan behar. Hortaz, batzuek egiazko aberri kultural bat bezalakoa nonbait kanpoan aurkitzea, oso posible da —izan behar du—, batez ere gurea bezalako aberri kulturalki ezosatu batean. Bere garaian Goetheri jazo zitzaion holako zerbaite, bere esanean, Alemania eta Italiarekin. Horregatik ez zion Goethek muzin egin bere sorterri kulturalki baldresagorari. Muzin ere norbaitek egin lezake, bere arrazoiengatik —ez dut esaten, egitea ez dagoenik; egin beharrik ez dago eta, nolahi ere, horrekin «unibertsalago» inor ez da bihurtzen. Unibertsaltasuna, politikoki ez bada, kul-

turalki denok eta edozeinek daukagun eskaintza da, norbera aberri berriekin eta norbere aberria kanpokoekin aberasteko, ezeri muzin egiteke, horixe baita betidanik bidaiatzearen arrazoietako bat argonauta bidezale, bilazalearentzat. Edo, bestela esan, Ulisesez itsasoak eta munduak ibiltzea bere etxerako bidea dizu.

Zertarako bisitatzen dugun benetan Florentzia, edo zer den bilatzen duguna San Marco-n, sentitzen dugun emozioa Ufizzi-etan, Eskiloren drama baten irakurketan, arras beste zerbait da, mentalitatea zabaltzeko gimnasia bat baino. Hiri bakoitza, pentsamendu, arte obra bakoitza, paisaia bakoitza, lehen-lehenengo, bera dena da eta bera denagatik hartzen dugu aintzat, huraxe gurtzeko edo, esango nuke, ez gure «probetxuren» baterako. Batzuetan metafora platonikoak lagungarri dira eta, esan genezake, Kristellerin, haietako bakoitzak ideia edo esentzia espezifiko eta bakar bat aurkezten duela gure begien aurrean, kontenplatu eta geure baitan asimilatua izatea merezi duena —eukaristia modu batean—, beste gabe. Hor dago bera, agerpen bat; hor egon dadila, nahi dugu, bakarra, ukiezina, bera den bezalakoxea, hara eta ez beste inora guk pelegrintatzeko behin, edo behin eta berriro, berarengana, doakotasun hutsa den askatasun eta eskerronean. Utilitate izpiritualena ere bilatzeke, ikustea hemen zaigun oparia baino soil-soil; hiri batek, pintura edo paisaia batek ikustea bat-batean bihurtzen duen miraria biziitzea alegia. Unibertsoa edo egia eternoa, zatika, mirariz mirari, baitzaigu errebelatzen, Ernazimentuko burgotarrak deskubritu duen bezala. Guri Hugok agerian jarri digun bezala geure herri eta paisaiekin, jendearekin. Saramagoren, Hugoren ikustea horregatik interesatzen zaigu: partekatzeke. Haiekin ikusteko. Ikasteko ikusten. Errebelazioan sartzeko haien jarraian gu ere.

Eta, ikasle eskerron, kafe esanahigabe bat hartzera esertzeko erri-tual tontoa egin eginen dugu, tontoa izanda ere, Caffè Greco-n Erroman. Iragana laukiz kargaturiko hormetatik begira dugula, alkiofantxe eserita imaginatuko ditugu, hemendik pasatu ziren hainbat pintore, idazle: Angelica Kaufmann eta Goethe solasean ari dira, bakarrizketan Schopenhauer hisia gaiztoan, lagunen artean absente bezala Gogol herrinbera («Erroman nagoela bakarrik idatz nezake nik Errusiaz»), Stendhal bere zirriborroak nekagabe zirri b o rratzen; Berlioz, Wagner, Mendelssohn, Liszt, hainbat pintore izen handiko eta izen txikiko, De Chirico maiz etortzen da kafe bat hartzera, hor berehala baitu bere atelierra, gure aurretik denak hemendik pasatu diren pelegriñoak, mundua ikusten eta entzuten irakatsi dигutenak. Existenzialisten Les Deux Magots eta Café de Flore-ra joaten

dira Parisen esnobak (eta zein ez da esnob Parisen, lagun batzuekin, uda-berri batzuetan?) —bera eserita dagoen tokian beharbada Sartre eseriko zen, beharbada Simone de Beauvoir, baina beharbada (inork ez dio hori esango) Charles Maurras, *Sous le signe de Flore* idazten. Halaxe etorriko gara Pa-saiako Hugoren etxera pelegirino, tontoa izanda ere —bidaiariengana bi-daian—, Hugori eskerrona erakustera, Euskal Herria ikusten irakatsi digulako, edo irakas diezagun beti berriro, eta haren leihotik begira, behia-lako badia, espazioan ja ez dagoena, Hugoren oroipenetan ikus-irakurriko dugu. Ikusten jakitea, izaten jakitea baita; edo, ikusten ikastea, izaten ikas-tea da. Gure memoria garen bezala, gure barruko paisaiak, hiriak, oroipe-nak gara. «Chaque homme porte en lui un monde composé de tout ce qu'il a vu et aimé, et où il rentre sans cesse», idatzi zuen Chateaubriandek *Vo-yage en Italie*-n.

Gaur bidaiatzen den bidaztiari, eskerron turistikoz, egiaz kultura-lez baino gehiago beharbada, edonon gogorarazten zaio, European nola ikasi dugun ikusten, ikusiz paisaia antzaldatu egin duen hainbat literatori eske-rrak, paisaia eta literaturaren ezkontza moderno horretan, oraingo turismoa egon baino lehen. Venezian, Erroman, hotelean nahiz kafetegian edo, kalean zoazela, horm a ren batean, hemendik pasa ziren Goethe, Stendhal, Keats, Shelley eta beste milaren oroipena topatuko duzu, hiriotako paisaia litera-tura bihurtu dutenak. Lord Byron, Schopenhauer, Thomas Mann. Sorrenton Wagner, Nietzsche, Oscar Wilde, Alexandre Dumas, Walter Scott. (Turista euskaldunak Sorrentoko Museo Correale-n —okupatzailearen gaztelania inperialean, gainera, mundu osoarentzako kulturaren maistra zen Italiako erdi-erdian— beste izkribu hau ere aurkitzen dizu bat-batean horman: «Fe-lipe II manda a Iñigo Lopez de Guevara, Conde de Oñate...», dorre moz-turen batzuen birreraikuntza galarazteko alegia. Hemen zebilen, beraz, kondetxoa, zangopeko italiarrak behar zuen ordenan jartzen, Garibairen Fi-lipe Handiaren Governatore! Ischian, halaber, To rre Guevara bat dago). Positanon kontzentratu da Steinbeck. Ernst Bloch, Brecht, Walter Benja-minek halaber han bilatu dute atsedean eta inspirazio. Beti bilatzen eta inoiz berriro aurkitzen ez omen diren haurtzaroko jardinak, Amalfin kausitu di-tuela Quasimodok, irakurtzen da hiritxora sarrerako arkupean. Wagnerrek bere Parsifalگو Klingsorren jardina Ravelloko Villa Rufolon ediren ei du. (Villa horretan Decamerongo istorio bat kokatu du Boccacciok; beste bat Is-chiako gazteluan kokatu duela, aurkituko duzu). Bazkaldu duzuen restau-rantetik irten eta, aurrez aurre, Adornoren gutun zati bat Alban Berg adiskideari horman birproduzitua: Ravello bizantino hau erdia mendebalde,

erdia ekialde omen. (Judu alemanaren ametsak, deserri eternoan? Hugok Iruñea ikusi du ekialdetar samarra). Caprin, hemen bizi izan zen Gorki, dio plaka batek etxe gorritzat batean. Hemen bizi izan zen Lenin exilioan. (Epi-graferik ez dut ikusi, baina Neruda ere 50. aurreneko urteetan hemen egon zela exilioan, gogoratzen naiz). Curzio Malaparte faxistak bere villa gorri propioa dauka, harro eta munduaren erdeinari, itsasoaren gain haitz batean. Etxe honetan bizi izan zen *Lady Chatterley's Lover*-en autorea. Etxe honetan Verdi; hemen Donizetti, Rossini; hemen Buckhardt, Gregorovius, historialariak. Hemen Paul Klee. Halako eta halako jaun —irakurtzen duzu Napolin Gesù Nuovoren plazako jauregi baten horman—, paristarra izate-tik napolitar bilakatu zen: haren jauregian E. Degas pintorea, ez dakit zer urt etan, bizi izan da. Torre Annunzian, marm orezko plakan, hemen bazkaldu zuen Goethek, iragartzen da serio-serio, turista alemanak inpresionatzeko. Polita Erromako hau ere, oso erromatarra: «In questa casa immaginò e scrisse cose immortali Volfango Goethe» (Etxe honetan Goethek gauza hilezkorrak irudikatu eta idatzi zituen).

Pasaia bere Victor Hugoren ideia eta asmo hilezkorren etxea dauka. Nola bizi eman orain harlandu pisuzko zeraikin urteek sorgortu bati? Harreman zentro bat egin liteke. Beharbada bidai literaturen biltegi bat, Euskal Herrira etorri diren idazleena bakarrik izan gabe, horiek bereziki artatuko lituzkeena, mintegiak eta antolatuz. Zer ikasiasko baitaukagu horiengandik. Esaterako, ikusten ikasi. Marrazten eta deskribatzen ez ezik, paisaiarekin batera meditatzen, sentitzen, bizitzen. Paisaiarekin historia birreskuratzen. Mitoa. Memoria. Hugo literatoak, interpretatuz, sortu egiten du paisaia. Eta, sortu, paisaiarekin identifikatuz, bera paisaiaren parte bilakatzeraino. Subjektua, ikuslea, bere objektu bihurtzen da. Paisaia ispilu bat, Hugo bera ispilu bat. Biak bata bestearen ispilu.

Badago pasadizo txiki bat, Hugok berak zalantza gabe metamorfosi pertsonal horren giltza bezala testuan ipinia. Ezaguna da nola behin, Biarritzen hondartzan promenatzen dabilela, haitz baten gibeletik ahots emakumezko bat entzun omen duen *Gastibeltza* kantatzen. «Ezagutzen duzu kanta hau?», galdetzen dio gero neska. *Gastibeltza* Hugoren beraren kanta bat izaki, pentsatzen nuen, pasadizo guztia txantxa literario bat besterik ezin izan zitekeela. Udan, bestela ezin izaten ditugun irakurketak egiteko aro horretan, Lamartine irakurri dizut. Hara non topatzen dudana, ustekabea, poeta Ischiara heldu eta («Salut à l'île d'Ischia»), bere bertsoak entzuten dizkiola honek ere neska bati kantatzen («une voix inconnue/ Qui récite au poète un refrain de ses vers»). Zer, XIX. mendeko poeta

zoro frantses hauek, mundu guztiko neskek kantatuak izan nahi al dute? Orduan nire aspaldiko Machadoz oroitu naiz (baina Antonio zen ala Manuel? Ala besteren bat da?), bere bertsoak herriaren ahotan kopla anonimo bihurtuta entzutean, beren bizileku naturalera itzuli direlako pozik. Ia Aresti bezala.

Ez dakit zerikusirik daukan, bere Italiako bidaian Goethek kontatzen du («urriak 6»), Veneziako gondolariak ilartargitan Ariostoren eta Tasoren poemak estrofa txandaturuz abesten entzun dituela gau osoan kanaletan. Arrantzaleen andreak gauza bera egiten ei dute Lidoko hondartzan ilunabarrean, gizonek itsasotik etorreran erantzunda. Byronek informazio bera errepikatzen du. Nietzscheren poesia batean, «zubian nengoen berriki gau beltzaranean. Urrunetik kanta zetorren» esaten da («Fernher kam Gesang») ... Zer patu ederragorik poesiarentzat, herri xume, naturalaren kanta bilakatzea baino? Lirikaren jatorria herri primitiboetan kanta eta dantza izan da. Jende naturalak, «oraingo ustelkeriak» usteldu ez duenak, bere barnea abestu egiten du. Hala dio behintzat Petrarck, bidai literaturan ere aitzindariak, Avignongo Gorte hirotuari Vaucluse aldeko paraje landatarra kontrajarriz, hemen unaiek, abelgorria otsotik zaintzen, kanta batean igarotzen omen baitute gau osoa (artzaiak, aldiz, isilik —honek harritu egin ninduelako notatzen dut).

Halaxe, Hugoren testua berriro irakurri eta, ikusiko dugu, *Gastibeltza* kantatzen duen neska, lerro batzuk beherago, naturarekin identifikatua dagoela. Eta, ia segidan, natura Biarritzeko jendearekin lotzen da. Herri hau natura da, lur eta jende. (Esanahi honetan esanahitsua da, Hugoren bidai zirriborroetan, Pasaian *Gastibeltza* dela orobat, haren balkoiaren azpian lanean eta kantuan ari den marinela abesten duen kanta —gero argitalpean aldera utzia, ez errepikatzeko). Victor Hugo poeta ez da subjektu bakandu bat, objektuari buruz buru, kanpotik beha, subjektu/objektu oposizio kartesiarrean: bera Biarritz, Pasaia diren natura eta jende horretan urtu egiten da, horiekin identifikatzen da; natura hori da Victor Hugoren mintzoan mintzo dena, Hugoren kanta kantatzen duena. Hugo herrien ahotsa da. Naturaren eta libertatearen ahotsa. Edo berak, hala dela, pentsatu nahi luke behintzat. Pasaia —eta Euskal Herria— asko dago, zalantza gabe; eta Pasaia horietako bat Hugoren ahotik mintzo dena da, naturak, jendeak, historiak bat egiten duten mugimenduan.

Hugo eta Euskal Herriko naturaren —Euskal Herriaren— arteko identifikatze hau, autorearen ikusmolde orokorraren euskarria ere bada nolabait. Hugoren literatura —estiloa, adibidez, edo bere obren garabide ohi-

esan beharko genuke. Beharbada nabaritzen dena, Erdi Arotze txar bat da gehiago, inolako modernizatzerik baino. Laga dezagun, ordea, momentu batez, Euskal Herria. Goethe, esan bezala, Alemania tradizionaletik ihesi etorri zen Italiara, «mundu berri» gosez. Eta, esan bezala berriro, Erromako atzerritarren kanposantu protestantean agiantzatu zion bere buruari momentu batean azkeneko atsedeen hobia. Gustura sentitzen zen Erroman. Alemania nahiko «antzinatua» zen orduan. Weimar-era lagunengana itzultzea, erbestera joan behar izatea begitantzen zitzaion. Gaur, kanposantura joan eta han, estela bat bi zipres altu artean, hobiratuta aurkitzen duzuna, haren semea da. Aitaren aurretik hil da, berrogeita bat urterekin, harrokeria eta kalapita artean nonahi ibilita, azken denboran Erroman. Aitak ez du seme hilaz ezer jakin nahi. Errukiz edo konpromisoz, bereziki maite ez zuen Hiri Eternoko kolonia aleman artista eta literarioak hala ere eraiki zion hilarriak, «Goethe filius (1830)» dio soil, mendeku edo burla bat agian, bere izen propioa aipatu ere gabe. Augusto von Goethe, esaten zuen, zeritzola. Izan, bere aitaren semea besterik ez da inoiz izan. Idazle eskasa, kalamitateen historia tristeko gizontto. Bera da orain, aitak atzerritarren kanposantuan behiala amestutako bakean, bisitarion bisitak hartzen dituen, hainbat izen ilustren laguntasunean. Kanposantutxo txukun hau, metroko Piramide estazio-ondoan, oroipen literarioz betea, bidaiarien museo edo eskola bat bezala da, XIX. mende erromantikoa nola hasi den eztanda batekin mundu berri bila ikus/ikasteko hilobion historietan. Erromako trafikotik bi pausora, isiltasunean ordu batzuk pasatzeko ideala. Aski fededun kristaua eta aski paganoa berdenboran. Ingeles baten hilobian norbaitek whisky botila bat ipini du loreen orde; beterik dago, ireki gabe. Gullielmus ab Humboldt iunior, natus Jenae, gogoratzen du harrigorrizko zutarri motz biribil batek, latinez idatzia orobat. Aitak, bitartean, Euskal Herriaz notak eta notak hartzen jarraitzen zuen Hervásekin eta, Prusiako erregearen enbasadari Erroman. John Keatsen hilobian ere alferrik bilatzen duzu, han datzanaren izena. Huntz gozo batek estaltzen du lurra. Hilarri zapal zutian, lira indartsu bat erliebatua goiko partean, adar egipto-kretar batzuen antzera, azpiko lerroetan kritiko etsai gaiztoen aipamen garratza, poetaren samintasun eta heriotzaren erruduntzat (Shelley eta lagunak sinetsirik zeuden, *Quarterly Review*-ko kritikoez hil zutela Keats, ez tuberkulosiak), eta Keatsek berak heriotzako ohean hobirako nahi izan zuen testu ikaratzekoa: «Here lies One/ Whose Name was writ in Water./ Feb. 24th 1821», inon argitzeke han datzanaren izena. Keatsen oroitarri «publikoa», bere izena eta profilaren erliebarekin

eta poesia bat, kanposantuko horman topatzen duzu gero, aparte, erdi ezkutuan. Historia tragiko hunkigarri bat, hau. 25 urterekin hil da. Hilobi duin hau berau, Joseph Severn lagun pintoreak oparitu dio, berearen alboan, poeta handi zeharo ezeduki gaisoari. Bere eraspenaren omenaldi pertsonala lagun eta poeta miretsiari —kritikoei desafio burgoi bat aldi berean— hitz eder platoniko hauekin erakutsi dio: «This Grave/ contains all that was mortal/ of a/ YOUNG ENGLISH POET...». Erromako eguzkiaren pean hotzikara bat sentitzen dugu. (Shelleyk *Adonais* elegia metafisikoan hustu du golkoa, Keats eta poesiaren defentsan: «The One remains, the many change and pass»). Oso posiblea iruditzen zait, Keatsen hilobiaren atonketan Shelleyk esku-hartu izatea, urte eta erdi bakarrik geroago harenean Byronek esku-hartuko duen moduan. Horrela kanposantu honetan hiru poeta erromantiko ingelesek elkar topatzen dute). Keats eta aitaren artean, aurrean, Severnen haurtxoaren hilarri koskorra, zutik, belarretan. Piska bat harantzago, murru aureliarreko azken dorre a ren oinetan, «Percy Bysshe Shelley/ Corcordium/ natus...», harlauza zurian, eta hiru lerro bertso, Shakespeare. Shelley hogeita hamar urterekin Speziako golkoan ito da bere belauntzian ekaitz gau batean. Byronek, gorpua hondartzan erre eta, errautsak hona ekarri ditu. Beste historia gazte tragiko bat, hunkigarria («erromantikoa!»). «Nothing of him that doth fade...». Zer zebiltzan hauek denak —poetak, pintoreak—, sortetxea utzi eta Hegoaldeko bide guztietan zehar bidazti, beren idealen aberriaren bila baino? Etxetik urrun, hemen aurkitu dute beren azkeneko atsedenaren lekua, «mundu berrira» ezin arribatuak. Bidaiariak dira atsedenean. Zipres altuak. Erroma zaharreko puskuak. Hilobiak, oroitarriak, munduen artekoak. Perretxiku-pinuen itzal mehea beroan. Belar txiki zaindua. Eta zer ikustera etortzen gara gu —bidazti, turista— bidazti iragan hauen hilobiari beha isilik egotera? Zer ikusi dute, ikusi nahi genukeena guk ere? Munduan edonongo gizon-emakumeen patuak, aristokraten, harreren, pintore eta poetenak, anonimoenak, bihozkiideek lurtean maitekiro sehaskaratuak agur hitz zail minduekin hilarrian, meditazio bertsoekin han hemen, itxaropen opaeskain zailekin, hemen ainguratuak mendeetan denboragabeziaren urdinpean. Atzerritarrik. Italiarren bat, ezkatoliko «arrotza» (Gramsci). Hilobi bakoitza historia bat. Misterio bat. Misteriora bidaia baten historia bat. Jaiotzeak heriotza zor duela, anaia zaharragoari entzun nion behin, gaztetxo: orduan inpresio egin zidan esaldiak. Gero grekoetan behin baino gehiago irakurri izan dudalarik, Alemanian ere jende xumeari entzun diodalarik, esaldiak beti harritzen nau. Hala da. Kanposantuan gizadi

sakabanatua atzera elkartzen da, guztion patuaren arabera. Aldamenean Cestio herri tribuno erromatarren mausoleoa gailentzen da tente, 27 metro gorako piramide zuria, Kristo aurretik lehen mendekoa. Hemen Keats, Goetheren semea, Humboldttena, jende isil apal hau, gure memorian beren iragan hiletik istantetxo bat pizten direnak...

Bidaia liteke kanposantuetara ere, azkenean beti historiara ailegatzeko. «Aitaren etxea» definitiboki galduta, etxe bila zebilen XIX. mendea —bigarren modernitatea—, besterik ez dira denak, Goethe, Lord Byron, Shelley, Keats, Humboldt, literato bidaiari handiak. Erregimen Zaharra utzi eta mundu berri bila. Goetheren etxe-museotik berehalaxe, Via Corson bertan, Shelleyk hantxe idatzi zituela *Prometheus Unbound* eta *The Cenci*, jakinarazten da hormarri batean, poeta hori askatasun borrokaren heroizat omenduz. Shelley hor bizi izan zen emaztearekin. (Ordea «Keats Shelley Memorial» erakusketa txiki bat Piazza di Spagnan bisita daiteke, eskaile-raren eskuin aldeko atean. Keats bizi izan zen hor. «Keats House» txuri polita Hampsteaden dago: museotxo eta urretxindor hilezkorren jardina. Pasaiak baluke, beraz, eredurik franko!). Shelley askatasunaren obseditu bat da, egiaz —askatasun artistikoa, askatasun sexuala: askatasun erlijiosoa, batez ere, Tirano Ahalguztidunaren aurka—, Victor Hugoren eredu. Shelleyren Prometeo deskateatu hori, Goetheren drama fragmento halaber Prometeo izenburuko (1773) eta gero poema (1774) eskandalua sortu duenaren anti-autoritate absolutuaren izpiritu berberean burutatua, egiaz Eskilo inbertitua da: Jupiterren (Jainkoaren) menpetasuna apurtu eta, gizadi eta izadi burujabeen birreraikuntza librearen —mundu berria— drama gozatsua, itxaropenez betea andre-gizonaren etorkizunaz (1819). Erabateko kontrastea nolabait bere emazte Mary ren *Frankenstein, or The Modern Prometheus*-ekin, 1818, zientzia modernoak ekoizten duen giza-munstroaren eleberria (Mary Shelley da Frankensteinen asmatzailea). Prometeo izango da gero Marxen, etab., XIX. mende progresista ausart guztiaren herroia. Mary Shelleyren Prometeoaz Lehen Mundu Gerraren ostean bakarrik oroitu gara. Eta nortzuk ditugu Cenci horiek? Batzuetan, ideia bati edo izen bati segitzen hasten zara zure bidaiari, eta bat-batean ohartzeko zara ideia edo izenak, berak segitzen dizula zeuri etenik gabe. Via dei Cenci, Lungotevere dei Cenci —Sinagoga ondotik errekan gora—, Palazzo Cenci, Palazzo Cenci Bolognetti, behin eta berriro topatzen dituzu Erroman. Pinturako Museo Nazionale Barberinira joan, eta Beatrice Cenci, Guido Reniren portreta, Kapera Sixtinoko sibila bat ematen duela. Cenci, XVI. men-

dean, Erromako familia nobleenetako bat zen. Beatrice Cenci neska gazteak, anaiaren laguntzarekin, aita eran du, gizon bortxakoi biziotsua, alaba dorre ilunean preso itxi eta urteetan korporal eta sexualki maltratatu duena. Gauzak doi-doi nola izan diren, ez dago garbi, bai dena oso zikin. Beatricek torturapean aitortu du bere egiletza. Clemente VIII.ak klementziarik ez du, familia dena konplize gisa heriotzara kondenatu du eta ondasun guztiak konfiskarazi. Aita Santuaren «justiziaren» benetako arrazoia konfiskazio hori zela, dio zurrumurru herritarrak estreinako momentutik, eta Beatriceren sinpatiazko defentsa, askatasunaren heroisarena bezala (Stendhalek goratik goretsi du, jada «la sublime Beatrice» da Balzac-entzat), poema, drama, pinturaren objektu bilakatuz joan da harrezkero, Alberto Moraviaganaino XX. mendean. Gure azken bidaietako deskubrimendu bat Caravaggioren argia da. Haren Holofernesek izuotza eragiten dizu, Juditek nola mozten dion lepoa gizajo espantatuari gupidagabetasun distiratsu subiranoz: pintorea Beatriceren dekapitazioan ikusliar egon omen zen. Inpresio hura pintatu dizu laukian.

Victor Hugo mundu berri bila dabilen XIX. mende hori da. XIX. mendeko gure momentu historiko gurutzalak izan du beste eta bestelako komentariarik ere. Marxek behin euskal Biltzar foralak «erabat demokratikoak» juzgatu zituen idazkitxoren batean, zuzen oroitzen banaiz. Foruzaleak entusiasmata! Berriro —edo oraindik— Marxen iritzia gure artean asko interesatzen dela, ematen du. Egon da karlismoaren aldeze suharra bihurtu nahi izan duenik ere (testuak faltsifikatzeraino, geroagoko historia-zale oharkabe batzuk sano engainatuz). Ez dago beharrik. Karlismoaren pentsamendua ez da izan Karl Marxen pentsamendua, hori seguru, eta Marx azkenean bere pentsamenduagatik interesa dakiguke guri. Deskuido batean hark orriren bat oso karlismoaren alde idatzi izan balu ere (Engels-ek behintzat franko negatiboki epaitu ditu), beti izango litzateke jakingarria, zer esaten duen Marxek, hori egia da, baina galdetu beharra legoke, zer informazio eduki duen gizonak Londresko bere langelan buru-belarri sartuta, bigarren edo hirugarren eskukoa derrigor. Zenbat balio dezakeen guretzat, beraz, haren iritzi batek zer eta karlismoari buruz. Tamala da tirabira alferrotan grinatzea. Ez du merezi. Historiak gure tesi politikoetarako (batere ez duen) balioa erlatibotuz, eta bidaiariek berdin, errazago ikasiko dugu, hiri eta paisaiak ikusten bezala, historia ere kontenplazio modu patxadako batean independente ikusten. Ez «aprobetxatu» nahi izaten. Gure argumentuen biltegitzat ez hartzen. Historia, denok badakigu, garailek idatzi dute; gero

historia hori garaituek berek sinesten dutela, tristeena hori da, badakigu. Ez daukagula, ordea, zergatik sinetsi, euskaldunok badakigu aspaldi hori ere, edo jakin beharko genuke. Liberalak hemen ez dira Izpiritu Santuak oso inspiratuak ibili. Gezur baten aurka beste antigezur bat kanonizatuz, hala ere (biba Santakruz!), deus ez genuke irabaziko. Karlistak ez baitira inspiratuagoak ibili. Victor Hugok horixe irakas diezaguke, nik uste: behin betiko baztertzen XIX. mendeko borroka apologia absurdoen forman jarraitzeko gure enpeinu anakronikoa. Iragana konpontzen ez genuke denbora eta indarrak alferrik galdu behar. Gu, nahi badugu eta ez, bai liberal eta bai karlistenak gara haurrak; edo, hobeto esan, mende haren haurrak gara, batzuen eta besteen artean haiek utzitako jarauntsi kaskarraren oinordeko. Iragana zuzentzeko grinarik gabe, XIX. mendeko autoreetan, bidaiarietan bereziki, historia ikusten, gure arbasoak begiesten historian harat- honat, Euskal Herria ren patua hautematen alderdien gainetik, ikas genezake. Ikuste bat kreazio bat dela, ikasiko dugu horrela.

Guretzat interesik handienekoa da ikustea, nola ikusi duten Euskal Herria —jendea, natura, instituzioak— XIX. mendeko bidaiariak eta autoreak. Ez derrigor guri buruz bildu duten informazioagatik —hori ere gutxietsi gabe—, baizik XIX. mendea europarki juzgatzeko, beraiek jartzen gaituztelako XIX. mendeko perspektiba edo ikuspide zinez europarretan. (Egungo —hobe, atzoko— historialari espainolista edo abertzale apologista batzuen perspektibak ez dira interesantegiak, ez oso emankorrek gertatzen ari). Paregabeak dauzkagu lekukoak horretarako. Europa jaikitzen, birmoldatzen, izanberritzen ari da Iraultzaren eta napoleondar gerren puskailetatik —Koldo Izagirreraren itzulpenari zor diot, aspaldian bilatzen nuen berba egoki hau. W. von Humboldt, Vienako Kongresuan parte hartu duen prusiar politikoa eta diplomatikoa izan da, hizkuntzalari, filosofo, antropologo gailena izateaz gainera. Jaiotzen ari den Ipar Europa berri, politikoki bezala kulturalki anitzaren ordezkari legezkoa. Liberala bera. Ez du balio gutxiago, birsortzen ari den Frantzia berriko nahas-mahas guztiaren ordezkotzat, Victor Hugok, aita Lorenako aleman frantsesua («mon nom saxon»), iraultzaile eta «heroi nazionala», ama bretoaia, tradizionalista, fusilatu egingo duten konspiratzaile baten amorantea —«mon père vieux soldat, ma mère vendéenne»—, nazionalista frantses porrokatua bera, monarkiko eta errepublikano artean xixxikatu bihotza, poeta, dramaturgo, nobelista. Ez ote dira behatzaile pribilegiatuak, Euskal Herriaren behatzaile gisa aintzat har ditzagun? Eta XIX. mendeak beste bidaiari asko interesgarri ekarri du Euskal Herrira. Mereziko luke, hortaz, mintegitxo bat edo egitea, Humboldt eta Hugoren ikuskerak konparatuz, esate ba-

terako. Humboldtek tradizio eta modernitatearen arteko harmonia ere dugarran ikusi du gure herria. Berak ikusi duen Euskal Herria forala da oraindik (1801). Berrogei urte geroago, tradizio eta modernitate artean hautsita ikusi du Hugok. Lehen Karlistada ondorena da (1843).

(Pasaiako Victor Hugoren etxean, 2002-11-06)